O‘ZBEKISTONDA MAVSUMIY REKREATSIYA TIZIMLARI RIVOJLANIShINING GEOGRAFIK OMILLARI VA HUDUDIY XUSUSIYATLARI

Qurbonov Shuxrat Bekmetovich – *geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent*
Chirchiq davlat pedogogika universiteti
Yeshimbetov Uktamjon Xudaybergenovich – *iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent*
u.eshimbetov1981@gmail.com
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedogogika instituti
Hamdamov Eldorbek Doniyorjon o‘g‘li – *mustaqil tadqiqotchi*
Andijon davlat universiteti

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СЕЗОННЫХ РЕКРЕАЦИОННЫХ СИСТЕМ И ИХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Курбанов Шухрат Бекметович – *доктор философии по географическим наукам, доцент*
Чирчикский государственный педагогический университет
Ешимбетов Уктамжон Худайбергенович – *доктор философии по экономическим наукам, доцент*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза
Хамдамов Элдорбек Дониёржонович – *самостоятельный соискатель*
Андижанский государственный университет

GEOGRAPHICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF SEASONAL RECREATIONAL SYSTEMS AND THEIR TERRITORIAL CHARACTERISTICS IN UZBEKISTAN

Kurbonov Shuhrat Bekmetovich – *Associate Professor*
Chirchik State Pedagogical University
Eshimbetov Uktamjon Khudaybergenovich – *Doctor of Philosophy in Economic Sciences, Associate Professor*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz
Hamdamov Eldorbek Doniyorjonovich – *independent researcher*
Andijan State University

Tayanch so‘zlar: mavsumiy rekreatsiya, hududiy rekreatsiya tizimi, rekreatsion mavsumiylik, tabiiy-iqlimiy omillar, rekreatsion talab, mavsumiylik koeffitsiyenti, hududiy tipologiya.

Rezyume. Maqolada O‘zbekistonda mavsumiy rekreatsiya tizimlarining shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-iqlimiy, gidrologik, biologik, ijtimoiy-iqtisodiy, infratuzilmaviy hamda institutsional omillar tizimli-geografik yondashuv asosida tahlil qilingan.

Ключевые слова: сезонная рекреация, территориальная рекреационная система, рекреационная сезонность, природно-климатические факторы, рекреационный спрос, коэффициент сезонности, территориальная типология.

Резюме. В статье на основе системно-географического подхода проанализирована система природно-климатических, гидрологических, биологических, социально-экономических, инфраструктурных и институциональных факторов, влияющих на формирование и развитие сезонных рекреационных систем в Узбекистане.

Key words: seasonal recreation, territorial recreational system, recreational seasonality, natural and climatic factors, recreational demand, seasonality coefficient, territorial typology.

Summary. The article analyzes, based on a systemic-geographical approach, a set of natural-climatic, hydrological, biological, socio-economic, infrastructural, and institutional factors influencing the formation and development of seasonal recreational systems in Uzbekistan.

Kirish. Rekreatsiya va turizm zamonaviy hududiy rivojlanishning eng dinamik tarmoqlaridan biri bo‘lib, u aholining dam olishi va salomatligini tiklash bilan bir qatorda xizmatlar bozori, bandlik, transport, savdo, kichik biznes va hududiy infratuzilma rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Biroq rekreatsion faoliyatning hududiy tashkil etilishi yil davomida bir xil kechmaydi. Tabiiy sharoit, iqlimning davriy o‘zgarishi, suv rejimi, biologik resurslarning fenologik xususiyatlari, ta’til va bayramlar, aholining bo‘sh vaqti, transport kirishuvchanligi hamda xizmatlar taklifi rekreatsion oqimlarning vaqt bo‘yicha keskin farqlanishiga olib keladi.

Ishning maqsadi va vazifalari. Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda mavsumiy rekreatsiya tizimlarining shakllanishi va rivojlanishining geografik omillarini aniqlash, ularning hududiy xususiyatlarini baholash hamda mavsumiylikni boshqarishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish. Qo‘yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi *vazifalar* belgilandi: “Mavsumiy rekreatsiya” va “mavsumiy rekreatsiya tizimi” tushunchalarining mazmunini aniqlash va ularga ilmiy ta’rif berish; mavsumiy rekreatsiyaga ta’sir etuvchi tabiiy-iqlimiy, gidrologik-biologik, ijtimoiy-demografik, iqtisodiy-infratuzilmaviy va institutsional omillarni tizimlashtirish; O‘zbekiston hududlarida rekreatsion faollikning mavsumiy va hududiy farqlanish xususiyatlarini aniqlash; O‘zbekiston hududlarining mavsumiy rekreatsion tipologiyasini ishlab chiqish; rekreatsion mavsumiylikni baholash uchun mavsumiylik koeffitsienti, mavsum davomiyligi va rekreatsion yuklama ko‘rsatkichlariga asoslangan uslubiy yondashuvni taklif etish; mavsumiy rekreatsiya tizimlarini samarali va ekologik jihatdan barqaror boshqarish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Asosiy qism. Turizm bo‘yicha xalqaro adabiyotlarda mavsumiylik talabning yil davomida notekis taqsimlanishi, tashrifchilar soni, xarajatlar, transport harakati, bandlik va turistik obyektlardan foydalanish darajasining davriy tebranishlari orqali izohlanadi [1-4]. R.W.Butler

mavsumiylikni turizm hodisasidagi vaqt nomutanosibligi sifatida talqin qiladi. T.Baum va S.Lundtorp tahriri ostidagi tadqiqotlar esa mavsumiylikni o‘lchash, uning iqtisodiy va hududiy oqibatlarini baholash hamda yuqori va past mavsumlar o‘rtasidagi tafovutlarni boshqarish masalalarini alohida ilmiy yo‘nalish darajasiga olib chiqqan [1;2]. J.Y.Chung mavsumiylikning salbiy oqibatlari bilan bir qatorda past mavsumning ekologik tiklanish va resurslardan foydalanish bosimini kamaytirishdagi ijobiy jihatlarini ham ta’kidlaydi [3].

O‘zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarb hisoblanadi. O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatga turistik maqsadlarda kelgan xorijiy fuqarolar soni 2022-yildagi 5,23 mln kishidan 2024-yilda 7,96 mln kishiga, 2025-yilda esa 11,68 mln kishiga yetgan [7, 8]. Shu bilan birga, 2025-yilda hordiq va dam olish maqsadidagi kirish turistik safarlari 1,19 mln birlikni tashkil etgan [9].

2030-yilgacha O‘zbekistonda turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 7 foizga, xorijiy turistlar oqimini 20 mln nafarga, ichki turistik safarlarni 25 mln taga yetkazish kabi maqsadlar belgilangan [10]. Mazkur vazifalarning bajarilishi faqat turistik obyektlar sonini ko‘paytirish bilan emas, balki mavjud rekreatsion resurslardan yil davomida oqilona foydalanish, yuqori mavsumdagi ortiqcha bosimni kamaytirish va past mavsumlarda iqtisodiy faollikni ushlab turish bilan ham chambarchas bog‘liq.

“Mavsum” tushunchasi yilning muayyan davrida tabiat va jamiyat jarayonlarining takroriy xususiyatga ega bo‘lishini anglatadi. Turizmda esa mavsumiylik ko‘pincha tashriflar sonining bir yoki bir necha oyda jamlanishi bilan tavsiflanadi. Biroq rekreatsiya turizmga nisbatan kengroq tushuncha bo‘lib, dam olish, sog‘lomlashtirish, sport, qisqa muddatli tabiat qo‘ynidagi hordiq, shahar rekreatsiyasi, sanatoriy-kurort faoliyati kabi turli shakllarni qamrab oladi.

Mualliflar nuqtayi nazaridan, mavsumiy rekreatsiya - tabiiy-iqlimiy, gidrologik, biologik, ijtimoiy-vaqt, iqtisodiy-infratuzilmaviy va institutsional omillarning yil davomida davriy o‘zgarishi natijasida rekreatsion talab, tashriflar oqimi, xizmatlardan foydalanish va hududiy yuklamaning takrorlanuvchi vaqt tafovutlari bilan namoyon bo‘lish jarayonidir. Bu ta’rifda mavsumiylikning ikki tomoni birlashtiriladi, ya’ni birinchisi - resursning ma’lum davrda rekreatsiyaga yaroqliligi; ikkinchisi - aholi va turistlarning aynan shu davrda rekreatsion faoliyatni amalga oshirish imkoniyati va ehtiyoji.

Mavsumiylikni faqat salbiy hodisa sifatida baholash ham bir tomonlama yondashuvdir. Yuqori mavsum bandlik, daromad, xizmatlar hajmi va biznes faolligini oshiradi, lekin bir vaqtning o‘zida transport tirbandligi, narxlarning keskin o‘sishi, suv va energetika iste’molining ko‘payishi, chiqindi va antropogen bosimning ortishi kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Past mavsum iqtisodiy faollikni pasaytirsa-da, tabiiy landshaftlarning nisbatan tiklanishi, infratuzilmani ta’mirlash, kadrlarni tayyorlash va hududning ekologik yuklamasini me’yorlashtirish uchun imkon yaratadi [3, 5].

O‘zbekistonning keskin kontinental iqlimi, balandlik mintaqalari, cho‘l va voha landshaftlari, yirik daryo va suv omborlari, tog‘ tizmalari hamda aholi joylashuvining notekisligi rekreatsion faoliyat mavsumiyligiga turli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur omillarni faqat “tabiiy” va “ijtimoiy” guruhlarga ajratish yetarli emas. Ularni beshta o‘zaro bog‘liq yo’nalishda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq (1-jadval).

O‘zbekiston hududida rekreatsiya mavsumiyligini belgilovchi eng barqaror omillardan biri harorat rejimidir. Tekislik va vohalarda yoz oylaridagi yuqori harorat ochiq maydondagi faol rekreatsiyani cheklab, talabni tog‘ va tog‘oldi hududlariga siljitadi. Aksincha, bahor va kuzda cho‘l, adir va tarixiy shaharlar bo‘yicha sayohatlar uchun nisbatan qulay termik sharoit shakllanadi. Tog‘larda esa balandlik ortishi bilan yozgi issiqlik yumshaydi, qishda esa qor qoplami mavjud bo‘lsa, qishki sport va faol dam olish shakllari rivojlanadi. Demak, iqlim mavsumiy talabning faqat intensivligini emas, balki hududiy yo‘nalishini ham o‘zgartiradi.

Qor qoplami qishki rekreatsiyaning alohida resursi hisoblanadi. Uning qalinligi va saqlanish muddati chang‘i, snoubord, qishki sayr va tog‘ kurortlari faoliyatining barqarorligini belgilaydi. Biroq iqlim o‘zgarishi sharoitida qor mavsumining beqarorlashuvi qishki rekreatsiya tizimlari uchun strategik xatar hisoblanadi.

Daryo, soy, ko‘l va suv omborlarining suv rejimi suvbo‘yi rekreatsiyasi mavsumiyligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Suv sathi, oqim tezligi, suv harorati va sanitariya holati cho‘milish, qayiqda sayr qilish, baliqchilik va plyaj rekreatsiyasining davomiyligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

1-jadval. Mavsumiy rekreatsiya tizimlarini shakllantiruvchi omillarning tasnifi

Omillar yo‘nalishi	**Asosiy komponentlar**	**Mavsumiy ta’sir mexanizmi**	**O‘zbekiston uchun tipik ko‘rinish**
Tabiiy-iqlimiy	Harorat, yog‘in, qor qoplami, shamol, namlik, quyoshli kunlar	Resursdan foydalanish qulayligini va ochiq havodagi faoliyat muddatini belgilaydi	Tog‘larda yozgi salqinlik va qishki qor; cho‘llarda bahor-kuz qulayligi
Gidrologik-biologik	Daryo va suv omborlari rejimi, o‘simlik va fauna faolligi	Suvbo‘yi dam olish, baliqchilik, ekoturizm va tabiat kuzatuvining vaqt chegaralarini belgilaydi	Chorvoq, Aydar-Arnasoy, tog‘ daryolari; bahorgi gullash va kuzgi landshaftlar
Ijtimoiy-demografik	Ta’til, dam olish kunlari, bayramlar, aholi tarkibi va bo‘sh vaqt	Rekreatsion talabning hafta, oy va fasllar bo‘yicha jamlanishini kuchaytiradi	Yozgi ta’til davrida oilaviy va yoshlar rekreatsiyasi, Navro‘z va bayram kunlaridagi qisqa safarlar
Iqtisodiy-infratu-	Daromad, narx,	Mavsumiy talabni qabul	Toshkent aglomeratsiya

zilmaviy	transport, joylashtirish, ovqatlanish, servis quvvati	qilish, uzaytirish yoki boshqa davrga yo‘naltirish imkonini yaratadi	sidan tog‘ hududlariga qisqa muddatli oqimlar; kurort va mehmonxona klasterlari
Institut-sional-boshqaruv	Me’yoriy cheklovlar, muhofaza rejimi, tadbirlar kalendari, marketing	Resurslardan foydalanish vaqtini tartibga soladi va talabni maqsadli boshqaradi	Qo‘riqlanadigan hududlar rejimi, ov/baliq ovlash muddatlari, festival va tadbirlar taqvimi

Biologik resurslar ham rekreatsion jarayonning vaqt tuzilishini shakllantiradi. O‘simliklarning gullash davri, tog‘ va cho‘l landshaftlarining fenologik holati, dorivor o‘simliklardan foydalanish mavsumi, yovvoyi hayvon va qushlarni kuzatish davrlari ekoturizm va tabiatshunoslik rekreatsiyasiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Bunday resurslarni tibbiy ta’sirga oid bahsli da’volardan ko‘ra, landshaft jozibadorligi, fenologik xilma-xillik va ekologik ta’lim imkoniyatlari nuqtayi nazaridan baholash ilmiy jihatdan to‘g‘riroqdir.

Mavsumiy rekreatsion oqimning shakllanishida aholining bo‘sh vaqt rejimi iqlimdan kam bo‘lmagan ahamiyatga ega. Maktab va oliy ta’limdagi ta’tillar, mehnat ta’tili, dam olish kunlari va bayramlar qisqa vaqt ichida rekreatsion talabni keskin oshiradi. Ayniqsa iyun-avgust davrida bolalar va yoshlar, ular bilan birga oilaviy guruhlarning bo‘sh vaqti ko‘payadi. Natijada tog‘ va suv bo‘yi hududlarida “ta’til mavsumi” tabiiy qulaylik bilan ustma-ust tushib, yuqori yuklama hosil qiladi.

Aholining daromadlari, yirik shaharlar va rekreatsiya hududlari o‘rtasidagi masofa, yo‘l sifati, jamoat transporti, avtomobillashuv darajasi va servis narxlari mavsumiy oqimning real hajmini belgilaydi. Toshkent shahri va Toshkent viloyatining tog‘ rekreatsiya hududlari o‘rtasidagi yaqinlik bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Katta shahar aholisi uchun bir kunlik va dam olish kunlari rekreatsiyasi imkoniyati yuqori bo‘lgani sababli talab nafaqat fasllar, balki hafta kunlari bo‘yicha ham sezilarli tebranadi. Bunday hududlarda “haftalik mavsumiylik” va “sutkalik pik yuklama” ko‘rsatkichlarini ham kuzatish zarur.

O‘zbekistonda turistik oqimning tez sur’atlarda kengayishi mavsumiy rekreatsiya tizimlarini boshqarish masalasini amaliy jihatdan yanada dolzarb qiladi. Rasmiy ma’lumotlar 2022-2025-yillar oralig‘ida mamlakatga turistik maqsadlarda amalga oshirilgan kirish safarlari soni ikki barobardan ko‘proq oshganini ko‘rsatadi [7, 8]. Mazkur dinamika joylashtirish vositalari, transport, ovqatlanish, sanitariya, chiqindi boshqaruvi va tabiiy rekreatsiya hududlarining ekologik sig‘imiga tushadigan yuklamaning ham ortib borishini anglatadi.

Biroq yillik ko‘rsatkichlar mavsumiylikni o‘lchash uchun yetarli emas. Kelgusida milliy va hududiy statistik kuzatuvlarda rekreatsiya maqsadidagi tashriflarni oylar, hududlar, tashrif maqsadi va joylashtirish turi bo‘yicha muntazam e’lon qilish katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Ayniqsa dam olish maskanlari, turistik bazalar, sanatoriylar, tog‘ kurortlari va suvbo‘yi rekreatsiya obyektlarining oylik bandlik darajasi mavsumiylikni bevosita baholash imkonini beradi.

Birinchi tip – yozgi tog‘ va tog‘oldi rekreatsiyasi ustun hududlar. Ular yozgi jaziramadan qochish, salqin mikroiqlim, daryo-soylar, o‘rmon va tog‘ landshaftlari bilan bog‘liq. Ugom-Chotqol, Zomin, Hisor va boshqa tog‘li hududlarda may oxiri-sentyabr oralig‘ida rekreatsion faollik yuqori bo‘lishi mumkin. Mazkur tipda asosiy xatar - dam olish kunlari va yozgi ta’til paytida qisqa muddatli ortiqcha yuklama.

Ikkinchi tip – ikki mavsumli tog‘ rekreatsiyasi. Bunda yozgi dam olish bilan bir qatorda qor qoplami barqaror bo‘lgan davrda qishki sport va tog‘ kurorti faoliyati shakllanadi. Toshkent viloyatining ayrim tog‘ hududlari bunday modelga yaqin. Ikki mavsumli tizimning ustunligi infratuzilmadan yilning katta qismida foydalanish imkoniyati bo‘lsa, kamchiligi qishki mavsumning qor va ob-havo sharoitiga yuqori darajada bog‘liqligidir.

Uchinchi tip - issiq mavsumdagi suvbo‘yi rekreatsiyasi. Chorvoq, Aydar-Arnasoy, boshqa suv omborlari va daryo bo‘ylarida cho‘milish, plyaj, qayiq, baliqchilik va qisqa muddatli oilaviy dam olish shakllari asosan iliq va issiq davrda jadallashadi. Bunday hududlarda suv sifati, qirg‘oq sig‘imi, sanitariya, xavfsizlik va suv rejimi mavsumiy barqarorlikning asosiy shartlaridir.

To‘rtinchi tip - bahor-kuzgi cho‘l, adir va ekoturistik rekreatsiya. Qizilqum, Ustyurt, Orolbo‘yi va cho‘l landshaftlarida yozgi ekstremal issiqlik ochiq havodagi sayohatlarni cheklaydi, qishning sovuq va shamolli davrlari ham ma’lum noqulaylik tug‘diradi. Shu sababli bahor va kuz oylarida cho‘l peyzajlari, biologik xilma-xillik, etnografik obyektlar va ekspeditsion yo‘nalishlar uchun nisbatan qulay mavsum shakllanadi. Bu tip O‘zbekistonda mavsumni yozdan tashqari davrlarga kengaytirishning muhim zahiralaridan biridir.

Beshinchi tip - yil bo‘yi faoliyat yuritishi mumkin bo‘lgan shahar, madaniy va davolash-sog‘lomlashtirish rekreatsiyasi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva singari tarixiy-madaniy markazlarda tashriflar yil davomida davom etsa-da, yozgi issiq va qishki ob-havo sabab ma’lum tebranishlar kuzatiladi. Muzeylar, gastronomik turizm, kongress va tadbir turizmi, yopiq ko‘ngilochar infratuzilma hamda sanatoriy-kurort xizmatlari mavsumiy tafovutlarni yumshatish imkonini beradi.

Mavsumiy rekreatsiya tizimini samarali tashkil etish uchun yillik umumiy tashriflar sonidan ko‘ra oylik va haftalik ma’lumotlar muhimroqdir. Shuning uchun har bir yirik rekreatsiya hududi bo‘yicha kamida to‘rtta ma’lumot qatori muntazam yuritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda tashrifchilar soni, joylashtirish vositalarining bandlik darajasi, transport oqimi, ekologik yuklama ko‘rsatkichlari. Ushbu ma’lumotlar mavsumiylikning nafaqat talab tomonini, balki hududning qabul qilish qobiliyatini ham baholash imkonini beradi.

Rekreatsion mavsumiylik iqtisodiy tizimda ikki qarama-qarshi holatni yuzaga keltiradi. Yuqori mavsumda tadbirkorlik daromadi, xizmatlar hajmi, transport va savdo faolligi oshadi, vaqtinchalik ish o‘rinlari ko‘payadi. Biroq xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar daromadining yilning qisqa davriga bog‘lanib qolishi investitsiya xavfini oshiradi,

doimiy malakali kadrlarni saqlashni qiyinlashtiradi va past mavsumda infratuzilmaning kam quvvatda ishlashiga sabab bo‘ladi [1-3]. Shu nuqtayi nazardan, mavsumiylik iqtisodiy samaradorlikning vaqt bo‘yicha nomutanosibligidir.

Ijtimoiy jihatdan yuqori mavsum mahalliy aholining bandligi va daromadlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, lekin transport tirbandligi, shovqin, narxlarning oshishi, jamoat makonlariga bosim va kundalik hayot ritmining o‘zgarishi kabi salbiy tashqi ta’sirlarni ham keltirib chiqaradi. Past mavsum esa xizmat ko‘rsatish bilan band aholining daromadlarini qisqartirishi mumkin. Shuning uchun mahalliy aholi manfaatlarini mavsumiy turizm boshqaruviga kiritish, ularning fikrini muntazam o‘rganish va turizm daromadlarining hududda qolishini ta’minlash muhim.

Ekologik jihatdan eng katta xavf tashriflar sonining qisqa davrda haddan tashqari jamlanishi bilan bog‘liq. Tog‘ yo‘llarining yemirilishi, o‘simlik qoplamining bosilishi, chiqindilar, suv resurslariga yuklama, yong‘in xavfi va avtomobil chiqindilari yuqori mavsumda kuchayadi. Past mavsum tabiiy tizimlar uchun nisbiy tiklanish davri bo‘lib xizmat qilishi mumkin, ammo bu avtomatik ravishda ekologik barqarorlikni ta’minlamaydi. Agar yuqori mavsumdagi yuklama landshaftning qayta tiklanish imkoniyatidan oshib ketsa, mavsumlar oralig‘idagi “dam berish” yetarli bo‘lmaydi.

Maqolaning asosiy mazmuni avvalo, “mavsumiy rekreatsiya” tushunchasining turizm mavsumiyligidan kengroq hududiy-geografik mazmunda talqin etilganida namoyon bo‘ladi. Mavsumiylik rekreatsion talabning vaqt bo‘yicha o‘zgarishi bilan cheklanmay, resursning mavsumiy yaroqliligi, transport va infratuzilma quvvati, ekologik yuklama va boshqaruv cheklovlari birligida ko‘rib chiqildi. Shu asosda “mavsumiy rekreatsiya tizimi” tushunchasiga hududiy-funksional ta’rif taklif qilindi.

Ikkinchidan, mavsumiylik omillari ikki guruhli klassik sxemadan kengaytirilib, tabiiy-iqlimiy, gidrologik-biologik, ijtimoiy-demografik, iqtisodiy-infratuzilmaviy va institutsional-boshqaruv bloklariga ajratildi.

Uchinchidan, O‘zbekiston hududlari uchun besh tipdan iborat mavsumiy rekreatsion tipologiya taklif etildi: yozgi tog‘-tog‘oldi, ikki mavsumli tog‘, issiq mavsumdagi suvbo‘yi, bahor-kuzgi cho‘l-adir va nisbatan yil bo‘yi faol shahar/sog‘lomlashtirish tiplari. Ushbu tipologiya keyingi bosqichda oylik tashriflar va bioklimatik ma’lumotlar bilan tekshirilishi mumkin bo‘lgan metodik model hisoblanadi.

To‘rtinchidan, mavsumiylikni hududiy boshqaruvga bog‘lash uchun oylik mavsumiylik koeffitsiyenti, variatsiya koeffitsiyenti, mavsum uzunligi va maksimal yuklama ko‘rsatkichlarini birlashtiruvchi monitoring sxemasi tavsiya etildi.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasida rekreatsion faoliyatning mavsumiyligi tabiiy-iqlimiy sharoit bilan bir qatorda gidrologik-biologik, ijtimoiy-demografik, iqtisodiy-infratuzilmaviy va institutsional omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Shu sababli uni faqat fasllar almashinuvi yoki harorat bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas.

Mavsumiy rekreatsiya - rekreatsion resurslar yaroqliligi va rekreatsion talabning vaqt bo‘yicha davriy moslashuvi natijasida tashriflar, xizmatlar va hududiy yuklamaning takrorlanuvchi tafovutlari bilan namoyon bo‘ladigan jarayondir. Mavsumiy rekreatsiya tizimi esa ushbu jarayonlarni bir hudud doirasida birlashtiradigan funksional-geografik tizimdir.

Mamlakatda turistik oqimlarning tez o‘sishi mavsumiy boshqaruvga bo‘lgan ehtiyojni oshirmoqda. 2025-yilda turistik maqsadlarda kirish safarlarining 11,68 mln taga yetgani rekreatsiya va turizm infratuzilmasining nafaqat umumiy quvvatini, balki vaqt bo‘yicha pik yuklamani ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [8].

Mavsumiylikni yumshatishning eng samarali yo‘li uni “yo‘qotish” emas, balki hududiy va vaqt bo‘yicha diversifikatsiya qilishdir. Bahor-kuzgi cho‘l va ekoturizm, qishki tog‘ rekreatsiyasi, yil bo‘yi shahar va sog‘lomlashtirish xizmatlari, past mavsum tadbirlari hamda differensial narx siyosati yuqori mavsum bosimini kamaytirishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Butler R.W. Seasonality in tourism: issues and implications // In: Baum T., Lundtorp S. (eds.). Seasonality in Tourism. – Oxford: Pergamon, 2001. – P. 5–22.

2. Baum T., Lundtorp S. (eds.). Seasonality in Tourism. – Oxford: Elsevier/Pergamon, 2001. – 194 p.

3. Chung J.Y. Seasonality in tourism: A review // e-Review of Tourism Research. – 2009. – Vol. 7, No. 5. – P. 82-96.

4. Lundtorp S. Measuring Tourism Seasonality // In: Baum T., Lundtorp S. (eds.). Seasonality in Tourism. – Oxford: Pergamon, 2001. – P. 23–50.

5. UN Tourism. Innovative approaches to overcome seasonality: materials of the UNWTO Affiliate Members Conference. – Punta del Este, 2014.

6. UN Tourism. International Network of Sustainable Tourism Observatories (INSTO): tourism seasonality as a mandatory sustainability monitoring area. – UN Tourism materials.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. XVIII. O‘zbekiston Respublikasida turistik oqimlar, 2024-yil yanvar–dekabr. – Toshkent, 2025.

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida turistik oqimlar, 2025-yil yanvar-dekabr. – Toshkent, 2026.

9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi SIAT. O‘zbekiston Respublikasiga hordiq va dam olish maqsadida kelgan xorijiy fuqarolarning kirish turistik safarlari soni. 2026.

10. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. 2030-yilgacha turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor maqsadlari to‘g‘risidagi rasmiy ma’lumotlar. 2026.

11. Baratov P. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi. – Toshkent, 1997.

12. Kuskova A.S., Golubayeva V.L., Odintsova T.N. Rekreatsionnaya geografiya. – Moskva: «Flinta», 2005.

13. Aleksandrova A.Yu. Struktura turisticheskogo rynka. – Moskva: «Press-Solo», 2002.

14. Xaitboyev R. Ekologik turizm. – Toshken: «Barkamol fayz media», 2018.